

دوگانه‌ها و تضادها در عاشورا / تاملی در گفتارهای عاشورایی امام صدر

نویسنده: حجت الاسلام حبیب الله بابایی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

کتاب سفر شهادت، هر چند مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها و گفتارهای امام موسی صدر است که در لبنان در ایام محرم و با مخاطبین مسلمان و گاه مسیحی ارائه شده، کتابی است نظم‌یافته و دارای یک کلیت مشخص و رویکردی عقلانی و حماسی به مسئله عاشورا.

این کتاب را از جنبه‌های مختلفی می‌توان بازخوانی و روایت کرد. آنچه در این نوشته به اشاره ذکر می‌شود، ثنویت‌ها، دوگانه‌ها، و گاه اموری متضاد است که در عاشورا جلوه می‌کند و امام موسی صدر عالمانه آن‌ها را در گفته‌ها و سخنرانی‌هایش نشان‌گذاری می‌کند و تلاش دارد که هر یک از آن‌ها را متناسب با مخاطب خود تفسیر و تبیین کند. در این یادداشت، به مواردی از این اضداد اشاره می‌کنم:

قربانی و قهرمانی - یکی از این دوگانه‌های مهم کربلا که امام موسی صدر در برخی از گفتارهایش بدان اشاره کرده، مسئله قربانی و قهرمانی است. دو ضد قربانی و قهرمانی را هم در رفتار سیدالشهداء می‌توان دنبال کرد و پرسید که اساسا امام حسین (ع) چگونه هم قربانی شد و هم قهرمان، و اساسا چگونه می‌توان با قربانی شدن قهرمان شد؟ (ص ۵۴) و هم اینکه این دو را می‌توان در رفتار زینب کبری (س) مطرح کرد و پرسید که زینب چگونه در اوج مصیبت به جای جزع و فزع، در فکر حماسه و قهرمانی است و دعا می‌کند که خداوند این قربانی را از ما قبول فرما؟ (ص ۱۹۱) .

حماسه و عزا - دوگانه دیگر در این کتاب، رابطه میان عزا و حماسه است. اساسا بین عزا و حماسه شاید سازگاری وجود نداشته باشد و امکان خلق حماسه در وضعیت مصیبت و عزا دشوار باشد. ماتم و عزا ممکن است که نیرو و توان انسان را به تحلیل ببرد و امکان هر نوع از حرکت و حماسه را از فرد بازستاند. اما اینکه در صحنه عاشورا و حرکت حسین بن علی (ع) و مصیبت زینب کبری (س) شور اجتماعی و حماسه تاریخی به وجود می‌آید؛ این پرسش را به میان می‌کشد که این دو ضد چگونه در کنار هم قرار گرفته‌اند و آن‌ها در وضعیت عزا و ماتم چگونه حرکت کردند و بلکه حماسه خلق کردند؟ امروزه نیز از مجالس عزای حسین (ع) چگونه می‌توان به زندگی و حرکت دست یافت؟ امام موسی صدر در جاهای مختلف از گفته‌ها و نوشته‌هایش به این نکته اشاره کرده است و سعی دارد که پاسخی برای آن ارائه کند. (ص ۱۱۷) .

انسان و خدا (خون حسین و خون خدا) - یکی دیگر از ضدها در عاشورا رسیدن انسان به مقام قرب فرائض است که در آن حالات انسانی به خداوند نسبت داده می‌شود، و غضب و شادی انسان، غضب و شادی خدا تلقی می‌شود و خون انسان نیز خون خدا شمرده می‌شود. این ثنویت و وحدانیت و سوال و فهم آن نیز در بیان امام موسی صدر در این کتاب آمده که چرا و چگونه خون حسین بن علی خون خدا می‌شود؟ (ص ۱۲۵، و ص ۶۵). ناگفته نماند که این سوال تنها در مورد ثارالله نیست، بلکه در مورد یدالله در قرآن، و یا آیاتی مانند «و ما رمیت اذ رمیت و لکن الله رمی» نیز مطرح است و سخنان و تفاسیر مختلفی از آن شده است و امام موسی صدر نیز در قسمت‌های مختلفی از سخنرانی‌ها به این مسئله اشاره کرده است .

گذشته و اکنون - حادثه‌ای که در گذشته دور تاریخی رخ داده است، چه فایده‌ای برای حال امروز بشر دارد؟ چگونه با یاد و ذکر مصائب گذشتگان در کربلا، مسائل و معضلات جامعه امروز خود را می‌توان حل کرد؟ (ص ۱۸۳) این پرسش یکی از

مهم‌ترین پرسش‌های فلسفه تاریخی است که گویا یکی از دغدغه‌های اصلی امام موسی صدر در نگاه به گذشته تاریخی عاشورا و ربط آن به جامعه امروز و نیازهای بشر معاصر بوده است. امام در خطابه‌ها و گفتارهایش در مورد عاشورا، آن را درس و عبرتی برای امروز بشر می‌داند و آموزه‌ها و احکام آن را بر حقایق زمانه و زمینه کنونی تطبیق می‌دهد. در فلسفه امام موسی صدر، گذشته اگر بر نمونه‌های امروزی‌اش تطبیق نشود، مرده است و ثمری برای بشر امروز ندارد.

صلح و جنگ (عاشورا و وحدت) - آیا واقعه عاشورا که نمونه یک جنگ و جهاد در تاریخ اسلام است، می‌تواند مایه و بهانه‌ای برای وحدت و آشتی در جهان اسلام و یا دنیای کنونی باشد؟ یا نه عاشورا در گذشته یک شکاف بزرگ در میان امت اسلام بوده و احیای آن در جامعه امروز نیز به شکاف و گسست جامعه مسلمانان می‌انجامد؟ چگونه می‌توان همواره عاشورا را به یاد داشت و پیوسته بر خون خدا در سرزمین کربلا گریست، اما در پی آن از جنگ و اختلاف و خونریزی مجدد پرهیز کرد؟ (ص ۱۴۴).

شهادت‌طلبی و خودکشی - آیا امام حسین (ع) با استقبال از شهادت، خودکشی کرد؟ امام موسی صدر در سفر شهادت با اشاره به دو آیه به ظاهر مقابل و متضاد، به تبیین و توضیح این ضد می‌پردازد که اساساً چگونه می‌توان شهادت را از خودکشی جدا کرد. آیه شریفه «و انفقوا فی سبیل الله و لا تلقوا بأیدیکم الی التهلکة» تأکید دارد که جان خود را انفاق کنید، ولی خود را به هلاکت نیندازید. از سوی دیگر، در جای دیگر قرآن تأکید دارد که شهادت هلاکت نیست و کسانی را که شهید شده‌اند، مرده نپندارید که آن‌ها زنده‌اند و در درگاه خداوندی روزی می‌خورند. (ص ۲۱۵).

علاوه بر مقولات و پرسش‌های فوق، امام موسی صدر به ضدهای دیگری در عاشورا مانند خیر و شر و تقابل آن دو در عاشورا و تاریخ بشریت (ص ۳۸)، مرگ و جاودانگی و امکان جاودانه شدن در عین مرگ و مظلومیت، و جهان‌شمول بودن و یا محلی و بومی بودن عاشورا (ص ۱۲۷) می‌پردازد. هرچند آنچه امام موسی صدر در این مجموعه گفتارها ارائه کرده، نه بحثی آکادمیک و علمی، بلکه سخنرانی آن هم در قامت زعیم دینی و سیاسی بوده و نه در قامت فیلسوف و یا فقیه و بنابراین، نمی‌توان انتظار ورودی جامع به مسائل فوق را در سخنرانی‌های ایشان داشت، لیکن اصل تفتن امام به این مسئله‌ها آن هم در چندین دهه قبل، سطح پیشرفته، فرهنگی و سیاسی رویکرد امام موسی صدر را به مسئله عاشورا نشان می‌دهد که امید است امروزه این رویکرد در عاشوراشناسی مورد توجه قرار بگیرد و ابعاد نو و معاصر عاشورا برای نسل امروز روایت شود.